ملخص

يركز هذا البحث على منهج أحد مؤرخي العصر المملوكي (٦٤٨ ـ ٩٢٣ هـ / ١٢٥٠ ـ ١٥١٧م) في كتابة التأريخ, وهو العالم و الأديب (ابن حجر العسقلاني ٧٧٣ ـ ٨٥٢ هـ / ١٣٧١ ـ ١٤٤٨م) على الرغم من أنه عاش في مصر، ولكن هناك فرضية أنه من نسب كردي، اهتم ابن حجر اهتماما كبيرا بالبحث في التاريخ و قراءة الكتب التأريخية، يرى ابن حجر ان قراءة و التحقيق في في التأريخ أمر ضروري، وكان هذا ما دفعه لكتابة حوالي (٢٧٩) كتابا في مجالات علمية مختلفة من بينهم، الكتب التاريخية العامة و التراجم والسير الذاتية والطبقات، تميزت منهجه فى كتابة التأريخ بالنقد المشاهير و الاعلام المترجمين والتشكيك في الأخبار و الأحداث داخل المصادر التأريخية، والرغبة على تأكيد معلوماتهم والاعتماد على مصادر كثيرة و متنوعة من خلال كتابة التأريخ.

https://www.doi.org/10.31918/twejer.2253.3

e-ISSN (2617-0752)   p-ISSN (2617-0744)

(زیندان لە میرنشینی حەسنەوی و عەننازی) (سەدەی چوارەم و پێنجەمی کۆچی/ دەیەم و یانزدەیەمی زاینی)

دلگش عمر تاها

و. پ. ب. پەروەردەی سۆران

dot059h@hist. soran. edu. iq

پ. د. احمد میرزا میرزا

زانکۆی سەلاح الدین کۆلێژی ئاداب

پوخته

بارودۆخی ناوخۆی خەلافەتی عەبباسی (١٣٢-٦٥٦ک/٧٤٩-١٢٥٨ز)، لە سەرەتای (سەدەی چوارەمی کۆچی/دەیەمی زاینی) تاڕادەیەک ناهەموار بوو، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ دەستەڵاتی ناوەندی بەسەر ناوچەکاندا لاوازتر دەبوو، ئەمەش بووە هۆی سەرهەڵدانی چەندین دەستەڵات و جوڵانەوەی ناوخۆیی، کە هەر یەکەیان لە ناوچەیەک دەستەڵاتی خۆی دامەزراند، بەڵام هەوڵیان دەدا کە لە چوارچێوەی خەلافەتدا فەرمانڕەوایەتیی سەربەخۆیان هەبێت، هەردوو میرنشینی حەسنەوی (٣٤٨_٤٠٦ک/٩٥٩_١٠١٥ز) و عەننازییش (٣٨١_٥١١ک/٩٩١_١١١٧ز) لەو دەستەڵاتانە بوون، بۆ ئەوەی دەستەڵاتی خۆیان بپارێزن کۆمەڵگایان ڕێکخستەوە و ئەو کەسانەی دژی دەسەڵاتی ئەوان بوون سزا دەدران، یەکێک لەو سزایانە زیندان بوو، سەرەڕای ئەوەی بۆ مانەوەی خۆیان کەوتنە ململانێ لەگەڵ هێزەکانی تر و لە ئەنجامدا، چەندین شەڕ لە نێوانیاندا ڕوودەدا، یەکێک لە گرنگترین ئەنجامەکانی ئەم ململانێیە، لێکەوتنەوەی دیل بوو لە هەردوولا، کە بۆ حەواندنەوە یان تاوەکو زانینی چارەنووسیان پێویستیان بە زیندان هەبووە، لێرەدا ڕووندەبێتەوە کە هیچ دەستەڵاتێک بە بێ زیندان نابێت، بۆ زانینی تەواوی مێژووی شارستانیەتی هەر دەستەڵاتێکیش بەبێ تیشک خستنە سەر ئەم دەزگایە گرنگە زانیارییەکان تەواو نابن بە تایبەت ئەگەر توێژینەوەیەکی زانستی لەسەر ئەنجامنەدرابێت، بەپێی بەدواداچوونی توێژەر، توێژەرەکانی تر بایەخیان بە بارودۆخی سیاسی میرنشینەکان داوە نەک ئەم لایەنە، هەر چەندە بەدەستخستنی زانیاری ورد لەم بارەیەوە کارێکی ئاسان نییە.

بۆ ئەنجامدانی ئەم تویژینەوەیە، بابەتەکە دابەش کراوە بەم شێوەیەی خوارەوە:

پوخته و چوار باس: باسی یەکەم: مێژووی سیاسیی میرنشینی حەسنەوەیهی، باسی دووەم: زیندان لە میرنشینی حەسنەوی، باسی سێیەم: پۆختەی مێژووی سیاسیی میرنشینی عەننازی، باسی چوارەم: زیندان لە میرنشینی عەننازی.

ئەنجام، لە کوتاییدا توێژەر گەیشتووتە ئەو ئەنجامەی کە لەو دوو میرنشینەدا جۆرها زیندان هەبوونە، زیندانییەکانیش بە تاوانی جیاواز بەندکراون، هەروەها، هەڵسوکەوتی جیاواز لەگەڵیان ئەنجامدراوە، سەرەڕای ئەوە چارەنووسیشان جیاوازبووە.

وشە کلیلییەکان: میر، میرنشین، حەسنەوی، عەننازی، زیندان، شار

زیندان لە میرنشینی حەسنەوی و عەننازی (سەدەی چوارەم و پێنجەمی کۆچی/ دەیەم و یانزدەیەمی زایینی)

پێشەکی

زیندان ئامرازێکە لە ئامرازەکانی سزادانی تاونباران یاخود چاکسازیکردنیانە (تأديب)، لە هەمان کاتدا پاراستنی کومەڵگە لە زیانیان، دوورخستنەوەی کومەڵگا لە ئازاریان و هەروەها شوێنێکە بۆ ڕاگرتنی دیلەکان تا دۆزینەوەی چارەسەری یەکلاکەرەوەی بارودۆخیان، ئەویش چارەسەرێکی یەکلاکەرەوەیان بۆ بارودۆخیان بدۆزرێتەوە چ بە سزادان یان ئازادکردنی دیلی دوژمنان بەرانبەر بە ئازادکردنیان دیلی خۆیان، زۆر جار ئەم بارودۆخە بە بێ ستەم کۆتاییندەهات، زیندانیش بەشێکە لەو چارەسەرانەی کە دەستەڵاتداران دەیگرنە بەر بۆ کەمکردنەوەی کێشەکانیان و ئەو دوو میرنشینە کوردییەش لەو حاڵەتە بێبەش نین.

لاوازبوونی دەستەڵاتی خەلافەتی عەبباسی یەکێک بوو لە هۆکارە هەرە کاریگەرەکان بۆ دروستبوونی دەستەڵاتە خۆجێییەکان و کوردیش ئەو دەرفەتەی لەدەستنەداو و چەندین دەستەڵاتی خۆجێیی دامەزران کە زۆر جار سەربەخۆیانە کارەکانیان ڕادەپەڕاند و بێ ئەوەی بگەڕێنەوە بۆ دەستەڵاتی ناوەند کە خەلیفەی عەبباسی بوو، تەنیا ئەو کاتانەی کە ناچار دەکران یان بۆ ئەوەی بە فەرمی بناسرێن تەنیا بە ناو لە ژێر دەستەڵاتی خەلافەت کارەکانیان ڕادەپەڕاند و خەلیفەش ئەمەی بەدڵبووە، چونکە تەنیا بە ناوی ئەوان دەستەڵاتەکانیان بەڕێوەدەبرد، لەو دەستەڵاتە خۆجێییانەش هەردوو میرنشینی (حەسنەوی و عەننازی) لە دوو هەرێمی جیاواز لە کاتی جیاواز دامەزران و وەک حکومەتێکی سەربەخۆ ڕەفتاریان دەکرد و زۆر دامودەزگای بەڕێوەبردنیان کە دامەزراندبوو و زیندان یەکێک بوو لەوانە، لە بەر ئەوە لەم توێژینەوەیەدا باسی بارودۆخی زیندان دەکەین لە هەر دوو میرنشینەکەدا.

بایەخی توێژینەوەکەش لەوە بەدەردەکەوێت کە توێژەر هەڵساوە بە باسکردنی بابەتێکی شارستانی کە پەیوەندی بە سیستەمی بەڕێوەبردن لە سەردەمی میرنشینەکان هەیە کە تا ئێستا بە پێی بەدواداچوونەکانمان هیچ توێژەرێک بەلای بابەتەکەدا نەهاتووە و ئەوەی زیاتر هانیداین بۆ نووسینی بابەتەکە حەز و خولیا بووە بۆ لایەنی شارستانی میرنشینەکان بە تایبەت لە بواری زیندان.

بۆ شیکردنەوەی ڕووداوە مێژووییەکان توێژەر پشتی بە شێوازی وەسفی مێژووی شیکاری بەستووە، کە ئەمەش بە پشتبەستن بووە بەو سەرچاوانەی کە نزیکبوون لە سەردەمی ئەو میرنشینانە وەک (تجارب الامم و تعاقب الهمم)ی (ابن مسکویه۳۵۰_٤۰٥ک/۹٦۱_۱۰۱٤ز) کە خۆی مێژوونووسی بووەیهییەکان بووە و هاوسەردەمی حەسنەوییەکان بووە و ئاگاداری پەیوەندیی نێوان حەسنەوییەکان و بووەیهییەکان بووە و کتێبی (ذیل تجارب الامم)ی (الروذراوی ٤٤٨ک/۱۰۹٥ز)کە درێژەپێدەری کتێبی تجارب الامە و هەروەها لەبەر ئەوەی هاوسەردەمی میر بەدر بووە و لە کاتی خۆی وەزیری عەبباسیەکان بووە تاڕادەیەکی زۆر نووسینەکانی لە ڕاستیی ڕووداوەکان نزیکدەکاتەوە و چەندین سەرچاوەی تری ڕەسەن سوودی لێ وەرگیراوە وەک (الکامل فی التاریخ)ی (ابن الأثیر، ت٦۳۰ک/۱۲۳۲ز) وتاریخ ابن خلدون(ت۸۰۸ک/۱۰٤٦ز) کە بە شێوەی ساڵانە ڕووداوەکانیان تۆمارکردووە و سەرەڕای سوودوەرگرتن لە چەندین ژێدەری تر کە بە درێژی باسی ئەو میرنشینانەیان کردووە و توێژەریش سوودێکی زۆری لێ وەرگرتوون وەک (الكرد فی لرستان الصغری و شهرەزۆرخلال العصر الوسیط)ی(د. حسام الدین علی غالب النقشبندي)ە و(الامارات الكردية في العصر العباسی الثاني)ی (د. فرست مرعی) کە بە وردیی باسی ئەو دوو میرنشینە دەکەن، و بێگومان بێجگە لە سەرچاوە مێژووییەکان سەرچاوەی جوگرافیش زۆر سوودی بۆ تێژینەوەکە هەبووە و بە بێ ئەو سەرچاوانە ئامانجەکانی توێژینەوە

بەدینەدەهاتن چونکە بۆ شوێنی زیندانەکان پێویستیمان بەو سەرچاوانە هەبوو، وەک (صورة الأرض)ی ابن حوقل و(تقويم البلدان)ی (عمادالدين اسماعيل بن محمد ابوالفداء)، و چەندین سەرچاوەی تر.

باسی یەکەم: مێژووی سیاسیی میرنشینی حەسنەوەیهی (٣٤٨_٤٠٦ک/٩٥٩_١٠١٥ز)

میرنشینی حەسنەوی لە ناوەڕاستی سەدەی (چوارەمی کۆچی و دەیەمی زاینی) دامەزرا لە سەر دەستی (میر حەسنەوەیهی کوڕی حوسێن) (٣٤٨_٣٦٩ک/٩٥٩_٩٧٩ز)[١] لە هەرێمی چیاکان لە شارەکانی دەینەوەر[٢] و هەمەدان[٣] و شارەزوور[٤] و دوای ئەوەی هەموو ئەو قەڵا و شارانەی کە لە دەست بەرزیکانییەکان[٥]بوون کەوتنە دەستیان و فراوانتریان کردن (مسكويه، ٢٠٠٣، ٤٢٦/٥ ؛ ابن كثير، ٢٠١٠، ٣٠٢؛ النقشبندی، ٢٠١١، ١٤٦، ١٤٤)، و دوای ئەوەی (ونداد و غانم)[٦] کە دوو خاڵی میر حەسنەوەی بوون لە دەستەڵات نەمان و بارودۆخ بۆ میر حەسنەوییە گونجاو بوو بۆ دامەزراندنی میرنشینەکەی لە ساڵی (٣٤٨_٣٥٠ک/٩٥٩، ٩٦١ز) (ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٤؛ ڕۆژبەیانی، د. ت، ٤٨، النقشبندی، ٢٠١١، ١٤٦، ١٤٤)، و ئەوەی کارەکەی بۆ ئەم میرە ئاسانکردبوو پێشینەی خۆی بوو چونکە پێشتر میر وەک سەرکردەی سووپای بەرزیکانی کاری دەکرد (ابن الأثير، ١٩٨٧، ٣٣٨/٧؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٤؛ مرعی، ٢٠٠٥، ١٣٥)، ئەوەش زیاتر هێزی پێ بەخشی و هەروەها دەستگیرکردنی (ابو الغنائم)ی کوڕی ونداد کە جێگەی باوکی گرتبووەوە و ببوو بە میر لە لایەن گروپێک لە ناو عەیشانییەکان بە هۆی خراپ بەڕێوەبردنی دەستەڵاتی هۆزەکەیان ئەوەندەی تر بارودۆخەکەی بۆ ئاسان کرد تا میرنشینەکەی دابمەزرێنێت (ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٦)، و دوای ئەویش چەند میرێک لە بنەماڵەی حەسنەوەیهییەکان دەستەڵاتیان وەرگرتووە وەک (بەدر کوڕی حەسنەویە)[٧] (٣٦٩_٤٠٥ک/٩٧٩_١٠١٤ز)

(الثعالبي، د. ت، ٦٦_٦٧؛ مسكويه، ٢٠٠٣، ٤٣٢/٥)، و(هلالی کوڕی بەدر)[٨] (٤٠٥ک/١٠١٥ز) (ابن الأثير، ١٩٨٧، ٥٥/٨، ٥٦؛ الهاشمی، ١٩٧٥، ٧٤٥_٧٤٦).

بەڵام دوای مردنی دامەزرێنەریان لە ساڵی(٣٦٩ک/٩٧٩ز) (ابن الوردی، ١٩٦٩، ٣٠٤؛ مقليه، ٢٠٠٦، ١٦٣)، ئەو هێزەی جارانیان نامێنێ ئەویش بە هۆی بوونی ناکۆکی لە نێوان کوڕەکانی میر حەسنەوییە لە سەر دەستەڵات، ئەوەش دیسان بوار بۆ دوژمن دەڕەخسێنێت تاوەکو دەستی خۆیان درێژبکەن بۆ دەستێوەردان بۆ بارودۆخی ناوخۆی میرنشین کە هۆکاری سەرەکیی ناکۆکییەکان و لاوازبوونیان بوو (ابن کثير، ٢٠١٠، ٣٠٢/١٢)، و هۆکارێکی تری سەرەکیی ناکۆکییەکان دوای میر حەسنەوییە ئەوەبوو کە حەوت کوڕی لە دوای خوی بەجێهێشتبوو لەگەڵ یەک ناکۆکبوون و هەر برایەک دەیویست لە سەر حسابی برای تر ببێتە میر، کە بەناوبانگترینیان بدر و عاصم بوون بەڵام لە کۆتاییدا بدر دەبێتە جێنشینی باوکی و دەستەڵات وەردەگرێت، ئەمەش بە یارمەتیی بووەیهییەکان و بەمەش ناڕازی بوونی براکانی لێ کەوتەوە و بووە هۆی ڕووبەڕووبوونەوەیان و سەرکەوتنی میر بدر و بەدیلگرتنی عاصم و کوشتنی براکانی تری لێکەوتەوە (مسکويه، ١٩١٥، ٤١٥/٢؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٤).

دوای تەمەنێک لە ململانێ بە یەکجاری میرنشینی حەسنەوی لە (٤٣٩ک/١٠٤٩ز) لەناودەچێت، هەرچەندە دوای ئەوەی لە قوناغی دووەمی تەمەنی میرنشینەکەدا دوای ساڵی (٤٠٦هـ/ ١٠١٦م) توانی جارێکی تر هەڵبستێتەوە، بەڵام ئەم جارە بۆ یەکجاری کۆتایی پێهات و دوا میری میرنشینەکە میر (بدری کوڕی طاهر)[٩] لە ساڵی (٤٣٩ک/١٠٤٩ز) کۆچی دوای کرد (مسکويه، ١٩١٥، ٤١٥/٢؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٨؛ النقشبندی، ١٩٧٥، ٢٠٠).

باسی دووەم: زیندان لە میرنشینی حەسنەوی

میرنشینی حەسنەوی زۆرجار بۆ مانەوە و پاراستنی خۆیان، یان لە کاتی بەهێزبوونیاندا بۆ فراوانکردنی سنووری دەستەڵاتیان شەڕیان لەگەڵ هێز و لایەنی جیاوازی ناوخۆیی و دەرەکیدا ئەنجامداوە و لەو شەڕانەی کە سەرکەوتنیان بەدەستهێناوە زۆر دەستکەوتیان بە دەستدەهێنا، وەک بەدیلگرتنی سەرباز و ئەو سەربازانەش لە زیندانەکانیاندا زیندانی دەکران تا کاتی پێویست، بۆیە بارودۆخی زیندانەکانی میرنشین و بەڕێوەبردنی زیندان و چۆنیەتیی هەڵسووکەوتی میرانی میرنشین لە سەردەمە جیاوازەکاندا جیاواز بووە و شاریش[١٠] لەو سەردەمەدا گرنگیی تایبەتیی خۆی هەبوو لە پاراستنی کومەڵگای ئەو کات بە دانیشتوان و هێزە دەستەڵاتدارەکانەوە و شارستانیەتی ئیسلامیش گرنگییەکی تایبەتی بە بابەتی شار داوە و بە جۆرێک هەر شارێک زۆرتر قایمکاری تێدا کرابووایە، ئەوا دەستەڵاتداران سیستەمی بەڕێوەبردنی خۆیان لەو شارەدا دادەمەزراند (عثمان، ١٩٨٨، ٤٧_٥١)، زیندانیش یەکێک بوو لەو دامەزراوانەی کە لە ناو شارەکاندا گرنگییەکی تایبەتی پێدەدرا، بەو پێیەی کە شوێنی زیندانیکردنی تاوانبارانی ناو میرنشین بوو و هەر شارێک کە گرنگ بووایە چ لە ڕووی سەربازی و چ لە ڕووی ئیداری، ئەوا زیندانێکی تێدا دروستدەکرا، بۆیە لەو توێژینەوەیەدا پشتمان بە شارەکان بەستووە بۆ ناساندنی زیندانەکان چونکە شوێنێکی گونجاوبوون بۆ دامەزراندنی زیندانەکان بە هەموو شێوەکانیەوە و لە گرنگترینیان:

یەکەم_ زیندانی شاری هەمەدان (همدان):

شاری هەمەدان پێگەیەکی گرنگی کورد بوو پێش دامەزراندنی میرنشینی حەسنەوی و دوای دامەزراندنی میرنشینەکەش ناوەندی بڕیاریان بوو و بۆ ماوەیەکی زۆریش پایتەختی حەسنەوییەکان بوو، ڕاستە زۆر جار لە ژێر دەستەڵاتیان حەسنەویەکان دەردەهێندرا بە

تایبەت لە لایەن هێزەکانی بوەیهی و عەباسییەکان ئەوەش بە درێژەپێدەری ئەو هەوڵانە دادەندرێت کە پێشتر عەباسییەکان بە تایبەت لە سەردەمی خەلیفەی عەبباسی (المتقی لله٣٢٩_٣٣٣هـ/ ٩٤٠_٩٤٣م)[١١] دەیانکردە سەر ئەو شارە بۆ گەڕاندنەوەی دەستەڵاتی ناوەندییان و کۆتاییهێنان بە باڵادەستیی کورد و کەسایەتییەکانی ئەو شارە، بەڵام لە هێرشەکانیاندا شکستیاندەهێنا و سەرکەوتن بۆ کورد بوو، و دوای دامەزراندنی میرنشینی حەسنەویش وەک هێزێکی کاریگەر هەمەدانیان گرتبووە دەست و کردبوویانە چەقی ململانێی خۆیان (البدلیسی، ٢٠٠٦، ٣٣).

شێوازی دروستکردنی زیندان و پێکهاتەکەی و چۆنیەتیی بەڕێوەبردنی زیندان زانیاریی وردیان لە سەر نییە، بەڵام کە وردەبینەوە لە شێوەی شار چ لە ڕووی ئەو کەرستانەی کە بەکارهێنراون و چ لە ڕووی شێوازی دروستکردنیەوە کە دەرگای ئاسنی بەکارهێنراوە بۆ دەروازەی شار و هەروەها لە بەر ئەوەی شارەکە شوێنی پاراستنی گەنجینە و ماڵ و سامانی زۆرێک لە دەستەڵاتداران بووە، شارەکە زۆر بە پتەوی دروستکراوە و سوود لە بەردی گەورە وەرگیراوە بۆ بینای شارەکە، و زیندانیش چونکە دامەزراوەیەکی گرنگ بووە باشترین ئەو کەرستانەی کە باسکران لە دروستکردنی بەکارهێنراون (ابی دلف الخزرجی، ١٩٥٥، ١٧)، و شارەکە لە سەدەی (چوارەمی کۆچی)خاوەنی قەڵا و بورجی خۆی بووە، چونکە شار چوار دەرگای ئاسنی گەورەی هەبووە. دەکرێت دەرگاکانی زیندانیش ئاسنین بێت چونکە لە گشت سەردەمێکدا باشترین و قایمترین کەل و پەل بەکارهێنراون لە دروستکردنی زیندانەدا (زارعی، ١٣٩٠، ٥) شارەکە زیندانی جۆراوجۆری هەبووە وەک زیندانی (بورجی قەڵا)، چونکە کاتێک (ملکشاه بن محمود بن محمد بن ملکشاه)ی سەلجووقی لە ساڵی (٥٤٧ک/_) دەستگیرکرا بە

دەستی نەیارانی، لە یەکێک لە بورجەکانی شار زیندانی کراوە (نیشابوری، ١٣٣٢ش، ٦٤).

بەو پێیەی شاری هەمەدان شارێکی کۆنی مێژووییە و چەندین دەستەڵاتداری تر لەوێ حوکمڕانییان کردووە بە درێژایی چەندین سەدە و شارێک بەم پێگە مێژووییە ناکرێت بە بێ دامەزراوەی گرنگی بەڕیوەبردن بێت کە یەک لەوانە زیندانە، و شاری هەمدانیش بەدەر نییە لەوە (أبی دلف الخزرجي، ١٩٥٥، ١٦، ١٧؛ زارعي، ١٣٩٠، ٦)، و هەروەها بەڵگەی بوونی زیندان لەو شارە ئەوەیە کاتێک بووەیهییەکان گەیشتنە ئامانجی خۆیان بە دروستکردنی دووبەرەکی لە نێوان کوڕەکانی حەسنەوییە، (بدر)یان کردە دەستەڵاتداری حەسنەوییەکان، ئەمەش بووە جێی ناڕەزایی (عاصم) و (عبدالملک)ی برای و ئەوانیش ئەم بارودۆخەیان قبووڵنەکرد و بڕیاری دژایەتیکردنی براکەیان دا، و بۆ ئەم مەبەستە کەوتنە خۆیان بەڵام هەر زوو بووەیهییەکان بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی خۆیان بەرگرییان لە میر (بدر) کرد، بۆیە (عاصم)یان دەستگیرکرد و ڕەوانەی شاری هەمەدانیان کرد و لەوێ زیندانییان کرد (ابن الأثیر، ١٩٨٧، ٣٨٩/٧؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٤؛ الهاشمي، ١٩٧٥، ٧٣٠)، و توێژەرێکیش باسی شێوازی گواستنەوەی (عاصم) دەکات: ((عاصم سواری وشترێک کراوە بە هەڵگەڕاوەی بە جلوبەرگی سوورەوە وەک دیل ڕەوانەی زیندانی (همدان) کراوە)) (مرجونە2010، ٢٢٠)، هەروەها (الروذراوی)ش باس لەوە دەکات کە براکانی بەدر (عاصم و فضل)دژی ئەو هەستان، بەڵام زۆرتر باسی دەستگیرکردنی(فضل) و ڕەوانەکردنی بۆ زیندانی (همدان)دەکات (د. ت، ١٢/٣)، ئەمەش بە پێچەوانەی زۆربەی سەرچاوەکانی تر کە باسی زیندانیکردنی (عاصم) دەکەن لە (همدان) نەوەک (فضل)، دەکرێت (فضل)یش دوای ماوەیەک لە (بدر) هەڵگەڕابێتەوە، چونکە تەنیا میر (بدر) دەستەڵاتی لەدەستدابوو، بۆیە (فضل)یش زیندانی کراوە، بەڵام لە ئەنجامدا کۆتایی بە کوڕەکانی حەسنەوی هاتووە، چونکە لە لایەن (بوەیهییەکان)

دەستگیر کراون و کوژراون و تەنیا میر (بدر) مایتەوە وەک دەستەڵاتداری حەسنەوییەکان پشتگیری لیَ دەکرا.

بێجگە لەوە لە ساڵی (٤٠٥ ک/١٠١٥ز) لە ململانێی نێوان (طاهری کوڕی هلال ٤٠٥ک/١٠١٥ز)(١٢) و (شمس الدولەی بوەیهي)(١٣)، (طاهر) لەو شەڕەدا لەگەڵ (شمس الدولە) شکستی خوارد و بە دیلی دوو جار کەوتە دەست دوژمنەکانی، و جاری یەکەم لە شارەزوورەوە گوازرایە زیندانی شاری (همدان) و لەویَ زیندانی کرا بۆ ماوەی یەک ساڵ و دواتر ئازادکرا (ابن الأثير، ١٩٨٧، ٨٣/٨؛ البدليسي، ٣٧، ٢٠٠٦؛ مرجونە، ٢٠١٠، ٢٣٣) و دوای ماوەیەک بەکارهێنرا لە لایەن (البوویهیین) بۆ شەڕ لەگەڵ (العنازیین)، کە دوژمنی هاوبەشی هەردوولا بوون، و دوای ئەوە هیچ دەنگوباسی نەما (الروذراوي، د. ت، ١٢/٣)، ــوادیارە لە شەڕی دووەمدا کوژراوە، کەواتە ئەم ڕووداوە بەڵگەیەکی ڕوونە بۆ هەبوونی زیندان لەو شارە کە شوێنی دەستەڵاتداریەتیی حەسنەوەیهییەکانە.

دووەمــ زیندانی شارەزوور:

شارەزوور یەکێکی تر بوو لە هەرێمە گرنگەکانی میرنشینی حەسنەوی و لە ململانێی نێوان بنەماڵەی میرانی حەسنەوی بە تایبەت میر (بدر) و میر (هلال) باسی زیندان لەو شارە کراوە، و میر (هلال) لە زیندانی ئەو شارە زیندانی کراوە (البدليسی، ٣٨، ٢٠٠٦).

ئەو شارە بە هۆی ململانیَ بەردەوامەکان لە نێوان هێزە جیاوازەکاندا لە ژێر دەستەڵاتی هێزی جیاوازدا بووە و پێشتر لە ژێر دەستەڵاتی (بدربن حسنویە)بووە، بەڵام بە هۆی ڕێکەوتنی لەگەڵ بووەیهییەکان، ئەو شارەی ڕادەستی ئەوان کردووە، بەڵام دوای ماوەیەک لە جێگربوونی دەستەڵاتی بووەیهییەکان لەو شارە بە تایبەت لە ساڵی (٤٠٤ک/١٠١٤م) (طاهری کوڕی هلال)(٤٠٥ــ٤٠٦ ک/١٠١٥ــ١٠١٦ز) کە پێشتر لەو سنوورە

ئەما بوو بەهۆی ترسی لە باپیری کە میر (بدر) بوو، هێرشی کردە سەر شارەکە و لە ژێر دەستی بووەیهییەکان دەریهێنا و لەو شەڕەدا توانی ژمارەیەکی زۆری سەربازی (بووەیهییەکان) بەدیلبگرێت و بۆ ماوەیەکیش ئەوانی خستە زیندان لەو شارەدا تا ئەو کاتەی داوایان لە میر(طاهر) کرد کە ئەو دیلانە ئازادبکات، ئەویش لە بەرانبەر دانپێدانانی بووەیهییەکان بۆ دەستەڵاتی لەو شارە ڕازیبوو، ئەوە بۆ ڕێکەوتنەکە وەک خۆی جێبەجێکرا (ابن الأثير، ١٩٨٧، ٨١/٨).

شارەزوور مەڵبەندی چەندین شار و شارۆچکە بووە و خاوەن قەڵای گرنگ (قسنان وقنا) کە دوو قەڵای گرنگ بوون بە تایبەت لە سەردەمی (ونداد و غانم) (ابن حوقل، ١٩٩٢، ٣١٤؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٤؛ النقشبندی، ٢٠١١، ٧٢)، کەواتە دەکرێت زیندانی شارەزوور لە ناو قەڵاکان بێت، ئەویش بە هۆی بە هێزیی قەڵاکان کە شوێنێکی باش بوون بۆ پاراستنی زیندان.

سێیەم_ زیندانی السرادق[١٤]:

جۆری زیندان لە سەردەمێک بۆ سەردەمێکی تر جیاوازبووە و هەندێ جار وا هەڵکەوتووە لە بەر بارودۆخێکی لە ناکاو دیل و زیندانیان لە خیوەتگاکان زیندانی کراون لەوانە (السرادق) و لە نێو ئەو السرادقانەشدا شوێنێک هەبووە کە تایبەت بووە بە زیندانیان پێیان دەوترا (خرکاه)[١٥]کە دیوارەکانی لە خشت دروست کراوە و سەرووشی بە پارچەیەکی تایبەت لە قوماش داپۆشراوە، جێی ئاماژەیە کە چەندین لایەنگری (عاصم)ی کوڕی حەسنەوی لە نێوانیاندا چەند پیاوماقولی کوردان و فەرمانبەران لە نێویدا زیندانی کراون (الروذراوی، د. ت، ١١).

چوارەم_زیندانی قەڵای دازازینە[١٦]:

قەڵای دازازینە قەڵایەکی گرنگی میرنشینەکە بوو کە لە کاتی دەستگیرکردنی میر(بدر) لە لایەن (هلال)ی کوڕی سوودی لێ وەرگیراوە وەک زیندان، وشایانی باسە (هلال) لە سەر داوای باوکی ئەوی بردە ئەو قەڵایە چونکە باوکی میر(بدر) دەیزانی کە ئەو قەڵایە دەکەوێتە شوێنێکی ستراتیجی گرنگ چونکە لە هاوپەیمانانی وەک بووەیهییەکان نزیکە و دەتوانێت پەیوەندیان پێوە بکات و هەر ئەمەش ڕوویدا و بووەیهیەکان لە سەر داوای بدر بە هانای هاتن و لە زیندانە ئازادیان کرد(مؤلف مجهول، د. ت، ٢٢٧).

پێنجەم_زیندانی قەڵای أرنبە[١٧]:

ئەو قەڵایە یەکێکە لە قەڵا بەهێزەکانی سەردەمی خۆی کە دەکەوێتە شاری خولنجان[١٨]، و لە کێشەی نێوان (بدر) و (هلال) ئەو قەڵایە (هلال) بەکاریدەهێنێت بۆ زیندانیکردنی باوکی خۆی (سبط ابن الجوزی، ٢٠١٣، ١٩٢/١٨)، هەرچەندە یەکێک لە توێژەران پێیوایە ئەو قەڵایەی کە بدر تێدا زیندانی کراوە قەڵای (دازازینەیە) نەک (أرنبە) (مؤلف مجهول، د. ت، ٢٢٧).

شەشەم_زیندانی قەڵای (سابور خواست_شابور خواست)[١٩]:

قەڵاکان بە هۆی شێوەی دروستکردنیانەوە هەم بۆ شوێنی نیشتەجێبوون و هەمیش شوێنی دام و دەزگای حکومەتەکان بوون، و قەڵای (سابور خواست)یش بە هۆی پتەویی قەڵاکەوە یەکێک بوو لەو قەڵایانەی کە بۆ میرنشین گرنگییەکی تایبەتی هەبوو، هەروەها بە هۆی ئەو ماڵ و سامانەی کە لە ناویدا هەبووە جێی چاوتێبڕینی دەستەڵاتدارانی دەوروبەر بووە (مؤلف مجهول، د. ت، ٢٢٨)، بۆیە لە دوا وێستگەی ململانێی نێوان میر (بدر) و کوڕەکەی ئەو قەڵایە دەبێتە مەلبەندی

بەیەکدادانەکانی نێوانیان و بووەیهییەکان، (هلال) ئەو قەڵایەی هەڵبژاردبوو بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی لەگەڵ باوکی و بووەیهییەکان، بەڵام لە کۆتاییدا (بدر) توانی بە هۆی یارمەتیی (بووەیهییەکان) (هلال) دەستگیربکات و بووەیهییەکانیش لە سەر داوای (هیلال) ئەویان ڕادەستی (بدر) نەکرد (_مؤلف مجهول، د. ت، ٣٦٨)، و هەر لە قەڵاکەدا خستیانە زیندان و دوای ماوەیەک لە مانەوە لە زیندان لەو قەڵایەدا توانی هەڵبێت، شایانی باسە میر (بدر) لەو کاتەی هیلال زیندانی کرا لە قەڵای (دزازینە) بوو (سبط ابن الجوزی، ٢٠١٣، ١٩٢/١٨).

باسی سێیەم: پۆختەی مێژووی سیاسیی میرنشینی عەننازی (٣٨١_٥١١ک/٩٩١_١١١٧ز):

میرنشینی عەننازی یەکێکە لە میرنشینە بەناوبانگەکانی کورد، کە لە کۆتاییەکانی سەدەی (چوارەمی کۆچی و دەیەمی زاینیدا) دامەزرا و ڕۆڵێکی بەرچاوی لە ڕووداوەکانی ناوچەکەدا هەبوو، و ئەم میرنشینە لە سەرچاوە مێژووییەکاندا بە شێوەی جیاواز ناوی هاتووە وەک (عنان) (ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٥)، بەڵام ئەوەی باوە لە زۆربەی توێژینەوەکاندا بە ناوی (عەناز)ی ناویان هاتووە (البدلیسی، ٢٠٠٦، ٣٨؛مرعی، ٢٠٠٥، ٣٣٣؛ النقشبندی، ٢٠١١، ٢٠٨)، کە باسی سەرەتای دەرکەوتنی میرنشینەکە دەکەین دەبێت باسی هۆزی (شازنجان)[٢٠]و کەسایەتیی (ابن ابی الشوک الکردی)[٢١] بکەین چونکە لە نیوەی یەکەمی سەدەی (چوارەمی کۆچی/دەیەمی زاینی) ببوونە هۆی گرنگیپێدانی (بووەیهییەکان) وەک هێزێکی کاریگەر لە ناوچەکە بە تایبەت لە (حلوان)[٢٢] کە پایتەختیان بوو، لە چەندین بۆنەی جیاوازدا (بووەیهییەکان) بەو هەموو هێزەی خۆیان داوای هاوکارییان لە (ابی الشوک) کردووە (ابن الأثیر، ١٩٨٧، ٢٣٥/٧)، تا ئەو کاتەی بە تەواوی بوونەتە جێگای متمانەیان و پاراستنی ڕێگای نێوان (بغداد _خراسان) یان پێ سپاردووە (مسکویە، ١٩١٥، ١٥٦/٢؛مرعی،

٢٠٠٥، ٣٣٨؛النقشبندی، ٢٠١١، ٢٠١)، دواتر (ابی الفتح) توانی دەستەڵاتی میرنشینەکەی خۆی فراوان بکات و چەندین شاری خستە ژێر دەستەڵاتی خۆی وەک قرمسین[٢٣]، اسداباد[٢٤]، کنکور[٢٥]، البندیجن[٢٦]، شهرزوور، الدینور، داقوقا[٢٧]، خانیجار[٢٨]، قلاع تیرانشاە[٢٩]، دزدیلویە[٣٠]خفتیان[٣١]، قەڵای البردان[٣٢]، بلوار(بکورا)[٣٣]، قلعە ماهکی[٣٤](ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٦_١٢٣٩؛ النقشبندی، ٢٠١١، ٢٠٥).

لەماوەی نزیکەی(١٣٠) ساڵی حوکمڕانییاندا چەندین میر دەستەڵاتیان وەرگرتووە لەوانە: (ابی الشوک فارسی کوڕی محمد٤٠١_٤٣٧ک/١٠١٠_١٠٤٥ز)، (مهلهل کوڕی محمد٤٣٧ک_٤٤٤ک/١٠٤٥_١٠٥٢ز)، (سعدی کوڕی ابی شوک٤٣٩_٤٤٦ک/١٠٤٧_١٠٥٤ز) (ابن الأثير، ١٩٨٧، ٦٥/٨؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٤-١٢٣٨؛ البدلیسی، ٢٠٠٦، ٣٨_٤١؛ ئەنوەر، ٢٠١٥، ٢٧٠)، و چەندین میری تریش فەرمانڕەواییان کردووە و لە کۆتاییدا لە سەر دەستی سەلجوقییەکان لە ساڵی (٥١١ک/١١١٧ز)بە یەکجاری کۆتایی بە دەستەڵاتیان هاتووە. (ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٩؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٤٢٢؛ النقشبندی، ٢١١، ٢٠١١).

باسی چوارەم: زیندان لە میرنشینی عەننازی

میرنشینی (عەننازی) جیاواز و زیاتر لە میرنشینەکانی تر سەروبەندی لەگەڵ زیندانی و دیلدا هەبووە (ابن مسکویە، ١٩١٥، ١٥٥/٢-١٥٦)، بەو هۆیەوە ئاسایی بوو کە دیل و زیندانی زیاتریان هەبێت، ئەوانەی خوارەوەش لە گرنگترین زیندانەکانی ئەم میرنشینەن:

یەکەم: زیندانی شاری حەلوان:

لە ساڵی (٣٤٣ک/٩٥٤ز) بە هۆی ئەوەی کە (ابی الشوک) نۆێنەری بووەیهییەکان بوو لە ناوچەکە بە تایبەت بۆ بەرقەرارکردنی ئاسایشی ڕێگا بازرگانییەکان کە بە سنووری (حلوان) تێدەپەڕین و ئەرکی سەرەکیشی دەستگیرکردن و زیندانیکردن و ناردنی ئەو زیندانیانە بوو بۆ بەغدا کە دەبوونە مەترسی بۆ سەر ڕێگاکە، بەڵام (ابی الشوک) بۆ ڕەچاوکردنی بارودۆخی ئەو ناوچەیەی کە لە ژێر دەستەڵاتی بوو، هەروەها بۆ بەرقەرارکردنی ئاسایش و ڕازیکردنی ئەو خەڵکانەی کە لە ژێر دەستەڵاتیدا بوون داوای لە (معزالدولەی بووەیهی ٣٢٠_٣٥٦هـ/٩٣١_٩٦٨م)(٣٥) کرد بۆ ئازادکردنی ئەو دیلانەی کە دەیناردنە بەغدا کە زۆربەیان خەڵکی ناوچەکە بوون، بەڵام بە هۆی جێبەجێنەکردنی ئەو داوایەی (ابی الشوک) دەستی بە سەر وەفدێکی گرنگی (بووەیهییەکان)دا گرت و هەندێکیانی دەستگیر کرد، لەوانە (ابا مخلدی)کە (صاحب) و دەستەڕاستی معز الدولە بوو (مسکویە، ١٩١٥، ١٥٦/٢)، ئەو هەوڵەش بۆ فشار خستنە سەر (بووەیهییەکان) بوو تا داواکارییەکەی جێبەجێبکەن لە ناردنەوەی دیلەکانی، بۆیە (بووەیهیەکان) ناچاربوون گفتگو لەگەڵ (ابی الشوک) بکەن و لە کۆتاییدا (بووەیهییەکان) فەرمانی ئالۆگوڕی ئەو دیلانەیان دا(ابن مسکویە، ١٩١٥، ١٥٥/٢-١٥٦)، و هەر چی سەبارەت بە شوێنی زیندانیکردنی ئەو زیندانیانەش بوو بە تایبەت (أبامخلد) ئەوا لە بەر ئەوەی (حلوان)مەڵبەندی دەستەڵاتی (ابی الشوک)بوو و پێشتریش ئەو زیندانیانەی کە دەستگیردەکران پێش ڕەوانەکردنیان بۆ (بەغدا) ئەوا دەکرێت لە شارەکەدا زیندانی کرابن، چونکە شوێنێکی باشتر و گونجاوتر نەبوو لە شاری (حلوان) بۆ زیندانیکردنی ئەو گیراوانە بە تایبەت لە ڕووی پاراستنی ئەو زیندانییانەوە (ابن مسکویە١٩١٥، ١٥٦/٢؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٣٣٩).

ئـەم دانپێدانانـەی (بووەیهییـەکان) بـۆ (ابـن ابـی الشـوک) بـووە جێگـای نیگـەرانیی ناحـەزانی بـووەیهی، چونکـە دەیـانزانی ئەمـە لـە بەرژەوەندیی ئەوان نییە هەر بۆ ئەم مەبەستە بووەیهییەکان داوایان لـە (ابـن ابـی الشـوک) کـرد کـە یارمـەتییان بـدات لـە دامرکاندنـەوەی جولانـەوەی تورکـەکان لـە شـاری (همـدان) و (ابـی الشـوک)یش وەک بەجێگەیاندنی بەرپرسیارەتیی سەر شانی و بۆ سەلماندنی وەفاداریی خـۆی لای (بووەیهییـەکان) هێرشـی کـردە سـەریان و ژمارەیـەکی زۆری لـێ بـەدیلگرتن و ئـەوانی تـریش هـەڵاتـن (مسـکویە، ١٩١٥، ١٥٥/٢_١٥٦؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٣٣٨)، و بە بەردەوامی ئەو سـاڵانەی کە (ابن ابی الشـوک) لـەو بەرپرسـیارەتییەدا بـووە ژمارەیـەکی زۆری لـە دز و ڕێگرانـی ڕێگـای نێـوان (بەغـدا _ خراسـان)ی کـە بـە سـنووری شاری (حلـوان) تێدەپـەڕی بەدیلدەگرتن و پاش زینـدانی کردنیـان لـە لای خۆیـان لـە (حلـوان) ڕەوانـەی شـاری بەغـدایان دەکـردن (ابـن مسکویە١٩١٥، ١٥٦/٢؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٣٣٩).

هەروەها لە دەرئەنجامی ئەو ململانێیەی لە سەر دەستەڵات لە نێوان میر (سعدی) و میر مهلهل هەبوو، میر سعدی توانی دەستەڵاتی خۆی بە هێزتر بکات و میر مهلهل بەدیلبگرێت و لە شاری حلوان زیندانیی بکات (ابن خلدون، د. ت، ١٢٤٠؛ البدلیسی، ٢٠٠٦، ٤٠؛ محەمەد، ٢٠١٥، ١٨٦)، و ئەو سەرچاوانەی کە لەبەردەستەن زیاتر زانیارییان نەدرکاندووە لە سەر شێوە و چۆنیەتیی زیندانیکردنی (مهلهل).

دووەم_زیندانی قەڵای (أرنبە) لە شاری (خولنجان):

ئەو زیندانە هەمان ئەو زیندانەیە کە ناوی لە میرنشینی حەسنەوی هاتووە، بەڵام ئەم قەڵایە ماوەیەک کەوتووتە دەست عەننازییەکان و ئەوانیش سوودیان لەو قەڵایە وەرگرتووە چ وەک پێگەیەکی گرنگی سەربازی یان وەک زیندان و لە کاتی هێرشی میر (ابی الشوک) لە ساڵی (٤٣٠ک/١٠٣٨ز) بۆ سەر ئەم قەڵایە کە لەژێر دەستەڵاتی کوردانی قوهی[٣٦]بووە (ابن الأثیر، ١٩٨٧، ٢٣٠/٨؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٣٦٧)، ئەوان سەربازەکانیان خۆیان لە ناو قەڵاکەدا حەشاردا و هێزەکانی میر توانیان درز بخەنە قەڵاکە و تاوەکو توانیان دوای دوو جار هێرشکردن و دوای ماوەیەکی زۆر لە گەمارۆدان ئەو قەڵایە بگرن و ژمارەیەکی زۆری لە سەربازەکانی ناو قەڵاکە کوژران و ژمارەیەکیش بەدیلگیران و لە ناو قەڵاکەدا زیندانی کران (ابن الأثیر، ١٩٨٧، ٢٣١/٨؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٣٦٧).

سێیەم_زیندانی قەڵای البردان:

ئەو زیندانەش یەکێکی تر بووە لە زیندانە سەخت و قایمەکانی میرنشینی عەننازی،، و قەڵایەکە نزیک بووە لە شاری بەغدا (یاقوت الحموی، ١٩٧٧، ٣٧٥/١؛ مؤلف مجهول، ١١٧، ١٩٩٩؛ أبی الفداء، ١٨٤٠، ٣٠١)، و ئەو قەڵایە لە ژێر دەستەڵاتی عەننازییەکان و(ابی الفتح) بووە و بە هۆی ویستی داگیرکردنی خانەقین و ناوچەکانی تر لە لایەن (ابی الفتح) کە ماوەیەکی درێژبوو ئەو پلانەی دارِشتبوو، بۆیە سەرەتا خۆی لە (زەهمان)[٣٧]خاوەنی شاری خانەقین نزیککردەوە و دواتر لە خوانێکدا (ابی الفتح) (زەهمان) و کورِەکانی (دلف و مقداد و هندی) بەدیلگرت و رِەوانەی قەڵای (البردان)ی کرد و لەوێ خرانە زیندان (الروذراوی، د. ت، ٣٣٩/٣؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٣٤٧)، و دواتر (زەهمان) و کورِەکانی زنجیرەکانی دەستەکانیان شکاند و هەوڵی رِاکردنیاندا، بەڵام دیسان بە دیلی کەوتنەوە دەست میر و ئەویش دووبارە ئەوانی خستە زیندان و رِێکارەکانی توندتر

کرد بۆ ئەوەی جارێکی تر هەوڵی هەڵاتن نەدەن و دواتر کەوتە ئەشکەنجەدانیان و هەر سێ کوڕەکەی (زهمان)ی کوشت و باوکیشی لە زیندان هێشتەوە تا لە ژێر ئەشکەنجە گیانی سپارد (الروذراوی، د. ت، ٣٣٩/٣؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٣٤٦؛ النقشبندی، ٢٠١١، ٢١٤)، دەستگیرکردن و زیندانیکردن و دواتر کوشتنی زەهمان بە دەستی میر (ابی الفتح) لەوانەیە بە هۆی نزیکایەتی و هاوکاری (زەهمان) و حەسنەوییەکان بێت کە دوژمنی (ابی الفتح) بوون یان لەوانەیە بە هۆی تەماحکاری (ابی الفتح) بێت کە دەیویست دەستەڵاتی خۆی فراوانتر بکات. لەوانەیە هەر دوو هۆکاریش ڕاستبن بۆ ئەنجامدانی ئەو کارەی.

چوارەم_ زیندانی قەڵای بندیجین (مەندەلی)

ڕاستە لەو سەرچاوانەی کە لە بەردەستماندابوون بە ڕوونی باسیان لە زیندانی قەڵای بندیجین نەکردووە، بەڵام لە ڕووداوەکانی ساڵی (٤٣٨ک/١٠٤٦ز) و ساڵانی دوای ئەویش بە تایبەت کە باسی کێشەکانی نێوان میر (سعدی و سرخاب و مهلهل) دەکرێت، (سعدی) دەستی بە سەر زۆر لە شار و شارۆچکەکاندا گرتووە و(بندییجین)یش یەکێک بووە لەو شوێنانە کە پێشتر لە ژێر دەستەڵاتی (سرخاب)[٣٨] بووە بەڵام میر (سعدی) داگیری کردووە و جێگری (سرخاب)ی لەوێ بەندکردووە (ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٨؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٣٨٦).

پێنجەم_زیندانی شارەزوور:

ئەم شارە بە درێژایی مێژوو چەندین کەس و بنەماڵە و میرنشینی کوردی فەرمانڕەوایەتییان تێدا کردووە، هەروەک لە باسی میرنشینی حەسنەوی باسی شوێنگەی جوگرافی کراوە[٣٩]، لە ساڵی (٤٣١ک/١٠٣٩ز) کاتێک (ابوالفتح کوڕی ابی الشوک) ویستی قەڵای (بکورا) بگرێت، بۆیە لە سەر داوای خاوەنی قەڵا (مهلهل) مامی (ابوالفتح) هاتە یارمەتی و ئەوەبوو

له شەڕێکی سەختدا (مهلهل) توانی برازای خۆی دەستگیربکات و سەربازەکانی (مهلهل) (ابوالفتح)یان بە دەستبەستراوی هێنایە لای (مهلهل) و ئەویش لێیدا و سوکایەتی پێکرد و لەگەڵ خۆی بردیە شارەزوور و لەوێ خستیانە زیندان (ابن أثير، ١٩٨٧، ٢٣٥/٨؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٤؛ زكى بك، ١٩٤٥، ١٢٨؛ مرعى، ٣٧٤، ٢٠٠٥).

بەڵام دەکرێت (مهلهل) (ابوالفتح)ی لە قەڵای (بكورا) زیندانی کردبێت، چونکە کاتێ (ابى الشوك) دێت بۆ ڕزگارکردنی کوڕەکەی شارەزوور دەگرێت و دواتر دەچێت پەلاماری قەڵاکانی سنووری شارەزوور دەدات لەوانە قەڵای (تيرانشاه)، بەڵام خاوەنەکەی بەڵێنی هاوکاری بە (ابى الشوك) دەدات و بەڵێن دەدات کە ناوەندگیری بۆ ئازادکردنی کوڕەکەی لە دەست (مهلهل) بکات، ئەمەش لە بەرانبەر کاولنەکردنی قەڵاکەی، کەواتە ئەگەر (ابو الفتح) لە ناو شاری (شارەزوور) بووایە ئەوا (ابى الشوك) بەردەوامی نەدەدا بە گەڕان بە دوای کوڕەکەی، بۆیە لەوانەیە (ابو الفتح) سەرەتا لە (شارەزوور) زیندانی کرابێت دواتر بە هۆی ترسی (مهلهل) لە هێرشی (ابى الشوك) ئەوی بۆ چەندین شوێنی تر گواستبێتەوە لەوانە بۆ قەڵای (بكورا)، چونکە چەند ساڵێک (ابوالفتح) لە زیندانی موهەلهەلدا بووە و ئەوەش دەرخەری ئەو ڕاستیەیە کە لە میرنشینی عەننازی زیندانی قەڵای بکورا هەبووە (ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٧؛ ابن الأثير١٩٨٧، ٢٣٤/٨؛ زكى بك، ١٩٤٥، ١٢٨).

شەشەم_زیندانی قەڵای (دزديلويه)_ (دوربلونه):

ئەم قەڵایە لە سەردەمی میرنشینی عەننازی لە ژێر دەستەڵاتی میر (سرخاب)دا بووە (ابن الأثير، ١٩٨٧، ٢٨٧/٨؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٨)، لە میرنشینی عەننازی بە هۆی کێشە و ململانێی ناوخۆیی، قەڵا پتەوەکان زۆرترین ئەو شوێنانە بوون کە هەر لایەنێک دەیویست داگیری بکات بۆ نموونە لە کێشەی نێوان (سرخاب و سعدى) برازای کە دەکاتە کوڕی (ابى

الشوک) ئەم قەڵایە ڕۆڵێکی گرنگی گێڕا و کاتێک (سعدی) هێرشی کردە سەر (سرخاب)لەم قەڵایە شکستیهێنا و بە دیلی کەوتە دەست مامی و ئەویش هەر لەو قەڵایەدا خستیە زیندان و تا ئەو کالاتەی کە (سرخاب) بە هۆی هەڵگەڕانەوەی بەشێک لە سەربازانی دەستگیرکرا و ڕەوانەی لای (ابراهیم ینال)[٤٠](٤٥١ک/١٠٥٩ز) سەرکردەی سەلجووقیەکان کرا، لەوێش بە خراپی هەڵسووکەوتیان لەگەڵ کرد و چاوێکیان لێ کوێر کرد (ابن الأثير، ١٩٨٧، ٤٣٩/٨؛ ابن الجوزی، ١٩٩٢، ٣٠٨/١٥)، ودوای ئەو ڕووداوە کوڕی سرخاب بە ناوی (ابو العسکر) هەستی بەو مەترسییە گەورەیەی کرد کە بنەماڵەی میرانی میرنشینەکە تێکەوتوون، بۆیە سوودی لە نەبوونی باوکی وەرگرت و سەعدی لە زیندانی قەڵاکە دەرهێنا و ئازادی کرد و داوای لێکرد کە یارمەتی ئەو بدات لە ئازادکردنی باوکی کە لە لای سەلجووقییەکان زیندانیکرابوو، ئەویش بەڵێنەکەی بردە سەر، بەڵام نەیتوانی سەرخاب ئازادبکات (ابن الأثير، ١٩٨٧، ٢٨٧/٨؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٨).

ئەو هەڵسووکەوتەی (ابراهیم ینال) لەگەڵ (سرخاب) و کوێرکردنی چاوێکی و ئازادنەکردنی سەرەڕای داواکارییەکی زۆری سەرکردە کوردەکان، بۆ ئەو ڕق و کینەیە دەگەڕێتەوە کە ابراهیم یەنال لە دڵیدا هەڵیگرتبوو دژی سەرخاب بە هۆی بێفەرمانیکردنی کاتێک ابراهیم داوای ئازادکردنی سەعدی لێ کردبوو، بەڵام ئەو ڕەتیکردبووەوە سەرەڕای بوونی چەند هۆکارێکی تر (ابن الجوزی، ١٩٩٢، ٣٠٨/١٥).

هەروەها سەبارەت بە چارەنووسی (سرخاب) کە بەدیلی لە دەست (ابراهیم ینال) بوو ئەوا نووسەری (مجمل التواريخ) باسی شوێنی زیندانیکردنی (سرخاب) دەکات کە لە زیندانی شاری تکریت زیندانی کراوە و بۆ ماوەی چەندین ساڵ لەوێ لە زیندان ماوەتەوە (مؤلف مجهول، د. ت، ٣٧٥).

حەوتەم_ زیندانی قەڵای سیروان

قەڵای سیروان قەڵایەکی کون و پتەو بووە سەردەمانێک لە ژێر دەستەڵاتی (مهلهل) بووە بە تایبەت لەساڵی (٤٤٤ک/١٠٥٠ز)، و کاتێک (ملک الرحیم)[٤٢] بەدیلی دەکەوێتە دەست طغرلبەگ(٤٢٩_٤٥٥ک/١٠٣٧_١٠٦٣ز) و بە قوڵ بەستراوی ڕەوانەی زیندانی قەڵای سیروانی دەکات و بڕیاردەدات (ملک الرحیم) لە زیندانی قەڵاکە زیندانی بکات (ابن الجوزی، ٢٠١٣، ٤٩٢/١٨؛ ڕۆوف، ٢٠١٤، ٨٤)، و ئەوەش بەڵگەی بوونی زیندانە لەو قەڵایە لە سەردەمی عەننازیەکاندا، یەکێک لە توێژەرەکان لە باسی ڕووداوی زیندانیکردنی (ملک الرحیم)، باس لەوە دەکات کە لەوانەیە کەسایەتیی تری کوردی لە میر و دەستەڵاتدارانی کورد وەکو (سعدی کوری ابی الشوک) یان (ابا الفوارس) لە قەڵای سیروان زیندانی کرا بن، هەر چەندە هیچ بەڵگەیەکی ڕوون و ئاشکرا نییە کە ئاماژە بە زیندانیکردنی ئەو کەسایەتییانە درابێت، بەڵام ڕێ تێ دەچێت کە (سعدی) لەگەڵ (ملک الرحیم) زیندانی کرابێت و دواتر ئازاد کرابێتەوە چونکە (سعدی) ناوەندگیری (طغرل بەگی) ڕەتکردەوە بۆ ئازادکردنی (مهلهل)و بووە دوژمنی سەلجووقییەکان و لە ژێرەوەش پەیوەندی بە (ملک الرحیم)کرد کە ئەو لایەنگیری (ملک)دەکات دژی سەلجووقییەکان، بۆیە لە کاتی بە دیل گرتنی (ملک الرحیم) بە تەواوی (ملک الرحیم) و دار و دەستەکانی لە ناو برد و لەشکرێکی گەورەی ناردە سەر (سعدی) و دەستەڵاتی ئەویشی لەناوبرد (ابن الأثیر، ١٩٨٧، ٨/ ٣٢٤، ٣١٣؛ ابن الجوزی، ٢٠١٣، ٤٩٢/١٨؛ البدلیسی، ٢٠٠٦، ٤٠؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٤٠٨).

دەکرێت لە زۆربەی ئەو شارانەی کە لە سەردەمانێکدا کەوتبنە ژێر کۆنترۆڵی میرنشینی عەننازی زیندانیان تێدا بێت و باس نەکردنیان بە

مانای ئەوە نایێت کە زیندانیان تێدا نەبووە، بەڵام ئەو سەرچاوانەی کە لە بەردەستمانن باسی ئەو زیندانانەیان کردووە.

ئەنجام

دوای خستنەڕووی بارودۆخی هەر دوو میرنشین و چۆنیەتیی دامەزراندیان و ئەو زیندانانەی کە لەو دوو میرنشینەدا هەبوون گەیشتینە ئەو ئەنجامانەی خوارەوە:

- بە درێژایی سەردەمە جیاوازەکان و لە هەموو دەستەڵاتەکاندا زیندانی جۆراوجۆر هەبووە و ئەو دوو میرنشینەش بەدەر نەبوون لەو حاڵەتە و خاوەن زیندانی خۆیان بوون.

- هەبوونی زیندان لەو دوو میرنشینەدا و بەڕێوەبردنی ئەو زیندانانە لە شارە جیاوازەکاندا بەڵگەی شارەزابوونی ئەو میرنشینانە پیشاندەدات لە ڕووی بەڕێوەبردنی ئیداریی میرنشینەکان، چونکە ئەو میرنشیانە خاوەن دامودەزگای ئیداریی خۆیان بوون بۆ بەڕێوەبردنی میرنشین.

- زۆرێک لە زیندانیانی ئەو دوو میرنشینە لە بنەماڵەی خودی ئەو میرنشینانە بوون بە هۆی بوونی ململانێیان لە سەر دەستەڵات، و زۆرێکی تریش لە زیندانیان بەهۆی دووبەرەکیی نێوان ئەو میرنشینانە لە سەر دەستەڵات لە زیندانەکاندا ماونەتەوە.

- جۆرێکی تری زیندانیانی ئەو دوو میرنشینە پێکهاتبوون لە دیلەکان، ئەویش بەهۆی ئەو بارۆدۆخە سیاسییە بوو کە دەوڵەتی عەبباسی پێیدا تێدەپەڕی بە گشتی و بە تایبەتی ئەو بارودۆخەی کە میرنشینەکان لەو سەردەمەدا تیایدا دەگوزەران کە ناوچەکە بە

گشتی نائارامی پێوە دیاربوو و هەر هێزێک دەیویست سنووری دەستەڵاتی خۆی فراوان بکات.

- لە ئەنجامی ئەو بارە ناهەموارەی کە دەوڵەتی عەبباسی پێدا تێدەپەڕی ناوە بە ناوە عەبباسییەکان و دەستەڵاتدارانی سەر بە ئەوان وەک (بووەیهییەکان) دەیانویست سیستەمی مەرکەزی بەهێزبکەن و هێزە پەرتەوازەکان کۆبکەنەوە لە ژێر چەتر و سایەی خەلافەت و ئەمەش چ لە لایەن میرنشینەکان و بگرە هێزەکانی تریش تاڕادەیەک قبوڵکراو نەبوو، بۆیە زۆر جار ڕووبەڕووبوونەوە ڕوویدەدا و ئەمەش هۆکاری سەرەکی بوو بۆ پڕبوونی زیندانەکان لە دیل.

- زۆربەی زیندانەکان لەو شارانەدابوون کە خاوەن قەڵا یان قایمکارییەکی تەواویان بۆ کرابوو، بە تایبەت ئەو شارانەی کە ناوەند یان پایتەختی میرنشین بوون.

- دامەزراندنی ئەو دوو میرنشینە سەلمێنەری ئەوەن کە کورد هیچی کەمتر نەبووە لە گەلانی تری ناوچەکە و ئەمە بەڵگەی وشیاریی کورد نیشاندەدات، کە خۆی گونجاندووە لەگەڵ بارودۆخە سیاسییەکانی ئەو سەردەمەدا.

- ناکۆکیی نێوان ئەندامانی بنەماڵەی میر لە هەر دوو میرنشین بۆ وەرگرتنی دەستەڵاتی میرایەتی شەڕی زۆر گەورەی لێدەکەوتەوە کە دواتر دەبووە هۆی دەستگیرکردنی یەکتر واتە هەندێک جار کوڕ باوکی خۆی دەستگیر دەکرد یان مام برازای خۆی یان بە پێچەوانەش دەستگیر دەکرد و دواتر دەیان خستە زیندان بۆ ئەوەی بگەنە دەستەڵات و ئەم حاڵەتەش لە هەردوو میرنشین بە زەقی

دیاره، كە دەتوانین ئەمە بكەینە خاڵی هاوبەش لە نێوان ئەو دوو میرنشینە.

– دەتوانین بڵێین؛ هەڵسوكەوتی میرانی میرنشینی حەسنەوی نەرمتر بووە لەگەڵ زیندانیەكانی بە بەراورد لەگەڵ عەنازییەكان.

پەراوێزەكان

١_ دامەزرێنەری میرنشینی حەسنەوی بووە لە عەشیرەتی بەرزیكانی و ماوەی ١٩ ساڵ حوكمی كرد، و پیاوێكی چاكەخواز و بەخشندە بوو بە جۆرێك سالآنە یارمەتیی دارای پێشكەشی حاجیانی ماڵی خوا دەكرد، لە قەلآی سەرماج لە ساڵی ٣٦٩ كوچی دوای كرد (مسكویە، ٢٠٠٣، ٤٢٦/٥؛ و بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە مرعی، ٢٠٠٥، ١٤٠، ١٣٩).

٢_یەكێكە لە شارە بەناوبانگەكانی هەرێمی چیا كە بە ماە الكوفەش ناسراوە چونكە دەرامەتەكەی لە شاری كوفە سەرف دەكرا و بە شارێكی دڵگیر و پڕ لە سەرچاوەی ئاو بەناوبانگە و پێكهاتەی دانیشتوانی تێكەڵاون لە عەرەب و عەجەم (ابن حوقل، ١٩٩٢، ٣٠٦/٢؛ الیعقوبی، ١٩١٨، ٣٦/٢، ٣٧).

٣_ لە زۆرێك لە سەرچاوەكان بە همذان هاتووە، و شارێكی مێژوویيە و ئەم شارە یەكێكە لە شارە هەرە گرنگەكانی هەرێمی چیاكان و دووری نێوان هەمەدان و حەلوان كە یەكەم شاری سەر سنووری عێراقە(٧٦) فەرسەخە نزیكەی (٤٥٦ كم)، شارێكی گەورە و فراوانە (ابی الفداء، ١٨٤٠، ٤١٧)، شارێكە خاوەن چوار دیوار (صور) و چوار دەرگایە و بە سەرمای زستان بە ناوبانگە بە جۆرێك شاعیران شیعریان نووسیوە لە سەر كەش و هەواكەی :

((اذا جاء الشتاء فأدفئونی   فأن الشیخ یهدمە الشتاء)) (یاقوت الحموی، ١٩٧٧، ٤١٣/٥)، هەروەها شارێكی دڵڕفێنە وسەرەڕای بوونی چەندین

کانیاو و سەرچاوەی ئاو، خاوەن دار و باغی زۆر دڵگیر و دڵڕفێنە کە بووەتە هوی دروستبوونی چەندین ناوچەی گەشتیاریی سروشتی کە هاوشێوەیان نییە (یاقوت الحموی، ١٩٧٧، ٤١٠_٤١٣) و بە دیوارێکی قوڕی دەورەدراوە، هەروەها بوونی ئەو ژمارە زۆری داروبار لە شارەکە بووەتە شارێک کە بازرگانی تێدا پەرەی سەندووە بە هۆی بوونی بەرهەمی جۆراوجۆر وەک هەنجیر و زەعفەران و چەندین جۆری تری بەروبووم (ابن حوقل، ١٩٩٢، ٣٠٨)

٤ _ یەکێکە لە شارە گرنگەکانی هەرێمی چیا کە چەندین شار و قەڵای گرنگ لەخۆدەگرێت (ابن حوقل، ١٩٩٢، ٣١٤)، دەکەوێتە نێوان موصل و همدان و لە سەر دەستی (زور بن الضحاک) دروستکراوە، و دووریی نێوان ئەو شارە و مەراغە (شەش قۆناغە ڕێیە) و لە مێژوودا بە شاری زوور (هێز) بەناوبانگە (ابی الفداء، ١٨٤٠، ٤١٣)، و بەڕای (فرست مرعیش) دەکاتە سنووری پارێزگای سلیمانی ئێستا (٢٠٠٥، ٣٤١)، و بۆ زانیاریی زیاتر لە سەر شارەکە لە ڕووی شوێنگەی جوگرافی و ڕۆڵی ئەو شارە لە مێژوودا بڕوانە ماستەرنامەی (النقشبندی، ١٩٧٥، ٧٠-٨٠).

٥ _عەشیرەتێکی گەورەی کورد بوون کە ماوەی چەندین ساڵ گەورە و دەستەڵاتداری بەشی ڕۆژئاوای هەرێمی چیاکان بوون بڕوانە (الروذراوی، د. ت، ٢٨٨/٣؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٤؛مرعی، ٢٠٠٥، ١٣٥).

٦_ هەردووکیان کوڕی (ئەحمەدی کوڕی عەلی) بوون لە عەشیرەتی عەیشانی کە لقێکن لە بەرزینییەکان کە لە ڕۆژئاوای هەرێمی چیاکان نیشتەجی بوون و لە سەرتای سەدەی (سێیەمی کۆچی) دەستەڵاتیان هەبووە و دوای مردنی باوکیان سەرکردایەتیی هۆزەکەیان کەوتە ئەستۆ ونداد و دواتر هەردوو برا لە ساڵەکانی (٣٤٩_٣٥٠ک/٩٦٠-٩٦١ز) یەک لە دوای یەک کۆچی دواییان کرد و دوای ئەوانیش دەستەڵات کەوتە دەست (ابو الغنائم) کوڕی (ونداد) بەڵام دوای ماوەیەک لە لایەن هەوادارنی حەسنەوی دەستگیرکرا و بەم شێوەیە دەستەڵات کەوتە دەست بنەماڵەی حەسنەوییەکان (ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٤؛ ڕۆژبەیانی، د. ت، ٤٨؛ النقشبندی، ٢٠١١، ١٤٦).

٧ _كوڕی حسنەویە دامەزرێنەری میرنشینی حەسنەویەیە کە لە دوای باوکی دەستەڵاتی لە میرنشینی حەسنەوی کەوتە دەست و بە (ابو النجم بدر)یش بەناوبانگە و لە لایەن عەباسییەکان چەندین نازناوی وەرگرتووە وەک (ناصر الدوله) و (ناصر الدین) و گرنگییەکی زۆری بە ئاوەدان کردنەوە داوە و لە ساڵی (٤٠٥ک)کۆچی دوایی کردووە و شاعران بە هۆی ئەو ناوبانگەی کە میر بەدر هەیبووە لە سەریان نووسیووە

((فالرخ بدر و الملوک بیاق والأرض رٍقعتها و انت الشاه)) (الثعالبی، د. ت، ٦٦_٦٧؛ مسکویه، ٢٠٠٣، ٤٣٢/٥؛ مرعی، ٢٠٠٥، ١٥١_١٩٤).

٨_ناوی قطب المعالی (أبو البدر هلال بن بدر)ە کە دوای کوژرانی باوکی لە ساڵی (٤٠٥ک)دەستەڵاتی حەسنەوییەکان دەگرێتە دەست و میر هلال هەر لە سەرەتادا لەگەڵ باوکی یەک نەبوو و هەستی بەوە کردووە، چونکە ئەو لە دایکێکی شازنجییە کە باوکی زۆر خۆشیناوێت، بۆیە کە گەورەبوو کەوتە دژایەتیی باوکی تا بووە دوژمنی باوکی و بەدیل گرت_ (ابن الأثیر، ١٩٨٧، ٥٥/٨، ٥٦؛ الهاشمی، ١٩٧٥، ٧٤٦، ٧٤٥؛ مرعی، ٢٠٠٥، ١٩٩_٢١٥).

٩_ کوڕی طاهری کوڕی هلالی کوڕی بدر بوو، کە بە ناوی باپیرەی گەورەی کرابوو، بە دوا میری میرنشین لەقەلەمدەدرێت، چونکە دوای مردنی لە قەڵای (سرماج) لە ساڵی (٤٣٩ھ/١٠٤٠م) کۆتایی بە میرنشینەکەیان هات (مسکویە، ١٩١٥، ٤١٥/٢؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٨؛ النقشبندی، ١٩٧٥، ٢٠٠).

١٠ _بڕوانە (. محمد عبدالستار عوسمان، ١٩٨٨، ٨_٤٣).

١١ _دوای کۆچی برای خەلیفە (راضی) لە ساڵی(٣٣١ھ) بووە خەلیفە و بۆ ماوەی چوار ساڵ حوکمی کردووە (الدواداری، ١٩٦٠، ٣٧٦/٥).

١٢_ کوڕی هلال و نەوەی میر بدر بوو و دوای باوکی ویستی دەستەڵاتەکان لە شارەزوور بگرێتە دەست و توانی بۆ ماوەیەکی کاتی ئەو شارە بگرێت بەڵام دواتر لە لایەن بووەیهییەکان خرایە زیندان و دوای

ئازادکردنی بۆ ماوەیەک بە هۆی ململانێ لەگەڵ عەننازییەکان کوژرا (البدلیسی، ٢٠٠٦، ٣٧؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٢١٥).

١٣_ ناوی ابو طالب شمس الدولەی کوڕی فخر الدولەی بووەیهییە کە لە دوای کۆچی دوای باوکی (مجدالدولە)ی برای بە هۆی بچووکی تەمەنی دایکی یارمەتیدا لە بەڕێوەبردنی کارەکانیدا، بەڵام کە دوای ماوەیەک (سیدە) دایکی (شمس الدولە) لە دژی مجدالدولە پشتگیری شمس الدولەی کرد، بۆیە کەوتە کێشە لەگەڵ براکەی لە سەر جێنشینیی پۆستی باوکیان لە سەر دەستەڵاتی ناوچەکە و توانی بۆ ماوەی ساڵێک بە هۆی پشتگیری میر بەدری کوڕی حەسنەوییەدەستەڵات وەربگرێت (القزوینی، ١٣١٤، ٩٧_٩٨؛ آشتیانی، ١٣٧٨، ١٦٥).

١٤_ بە شوێنێکی فراوان دەوترێت کە خیوەتگای تیدا هەڵدەدرێت یان بە مانای خیوەتگایەکی فراوان دێت کە زۆرتر تایبەتە بە خەلیفەکان و شۆینە سەربازییەکان (رینهارت، ١٩٧٩، ٦٢/٦).

١٥_ لە بنەڕەتدا وشەیەکی فارسییە و بەو شوێنە دەوترێت کە لەناو خیوەتگادا دروستدەکرێت، بەڵام نەک وەک خیوەتێکی (چادر) ئاساییە، چونکە دیوارەکانی بە خشت دروستدەکرێت و سەرەوەشی (سەقف)ی بە پارچە قوماشێک دادەپوشرێت و زۆربەی کات وەک زیندان بەکاردەهات، چونکە لە ڕووی پتەوی و قایمیەوە لە خیوەتێکی ئاسای زۆر بەهێزترە و زیندانیان زۆرتر دەپارێزێت(رینهارت، ١٩٧٩، ٧٣).

١٦_ یەکێکە لە قەڵاکانی میرنشینی حەسنەوی کە دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوای ئێرانی ئێستا، و ئەو قەڵایە ببووە زیندانی میر(بدر) کە بە دەستی کوڕەکەی خۆی هلال زیندانی کرابوو (مؤلف مجهول، د. ت، ٢٢٧؛مرعی، ٢٠٠٥، ٢٠٢) .

١٧_ ئەو قەڵایە یەکێکە لەو قەڵا بەهێزانەی سەردەمی خۆی و خاوەنیان کوردانی قوهی یان کوهە (چیای) بوون و ئەو قەڵایە وەک حەشارگەیەکی

سەربازی بووە و لە کاتی تەنگانەدا سەربازەکان تێایدا خۆیان حەشاردەدا و ئەم قەڵایە دەکەوێتە هەرێمی چیا نزیک (خولنجان) و ابن الجوزیە پێیوایە ناوی ئەو قەڵایەی کە هیلال بە باوکی خۆی بەخشی ناوی أرنبەیە کە قەڵایەکە لە ناوچەی الراوەندییەکان(ابن الجوزی، ٢٠١٣، ١٩٢/١٨؛ ابن الأثیر، ١٩٨٧، ٢٣٠/٨؛ النقشبندی، ٢٠٠١١، ٢٢٠؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٣٦٨).

١٨_ شارێکە سەر بە خوزستانە و لە ڕووداوەکانی ساڵی(٤٣٠ک) (ابن الأثیر)باسی ئەو شارە دەکات بە تایبەت لە کاتی هێرشی (ابی الشوک) بۆ شارەکە(١٩٨٧، ٢٣١/٨)، و (لسترنجیش) پێیوایە کە شارەکە نزیکە لە ئەسفەهان بە دووریی(٤٢کم)(١٩٥٤، ٢٤٢)، بەڵام فرصت مرعی ئەم ڕایە بە پشتبەستن بە چەندین سەرچاوە ڕەتدەکاتەوە و لە بەر ئەوەی زۆرترین ڕای جیاوازی لە سەرە بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە مرعی، ٢٠٥، ٣٦٨).

١٩_ سابور خواست یان شابور خواست بە هەر دوو ناو هاتووە و شارێکی گرنگی حەسنەوییەکانە بۆ کە زۆربەی ڕایەکان لە سەر ئەوە کۆکن شاری (خورەم ئابادی) ئێستایە یان لە سنووری شارەکەدایە کە دەکەوێتە باشووری ڕۆژئاوی ئێران، و ئەو شارە هەر لە کۆنەوە هەبووە واتە پێش حەسنەوییەکان بەڵام لە سەردەمی ئەواندا پێشکەوتنی بە خۆیەوە بینیوە، قەڵایەکی بەهێزی لێ دروست کراوە و بە قەڵای دز بزیش بەناوبانگە کە ماڵ و سامانێکی زۆری تێدا بووە و ناوبانگی بەوە دەرکردبوو کە پڕە لە ماڵ و سامان بە تایبەت لە سەردەمی حەسنەوییەکان و میر هیلالدا (یعقوبی، ١٩١٨، ٤٥٤/٢؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٢٠٤؛ النقشبندی، ٢٠١١، ٥٤_٥٥).

٢٠_ هۆزێکی کۆنی کورد بوون کە ناوچەی نیشتەجێبوونیان دەکەوێتە نێوان حەلوان(سەربیل زەهاو) و قرمسین(کرمانشاە)واتە سەر ڕێگای خراسان (المسعودی، ٢٠٠٥، ٩٧/٢؛ النقسبندی، ٢٠١١، ٢٠٥).

٢١_ ابن ابی شوک الکردی: بە خاوەنی حەلوان بەناوبانگە و وەک بەرپرسی پاراستنی ڕێگای نێوان خوراسان و بەغدا دانراوە لە لایەن بووەیهییەکان لە ساڵی (٣٣٩ک) و بە کەسایەتیی هەرە بەناوبانگی هۆزی

شازنجانییەکان دادەندرێت (مسکویە، ١٩١٥، ١٥٦/٢؛ النقشبندی، ٢٠١١، ٢٠٦؛مرعی، ٢٠٠٥، ٣٣٨؛ ڕۆژبەیانی، د. ت، ٤٤).

٢٢_یەکێکە لە شارەکانی هەرێمی چیا کە دەکەوێتە سنووری جۆگرافی عێراقی ئێستا و پێی دەوترێت (سەرپێلی زەهاو) کە دەکەوێتە سەر ڕووباری دیالە بە دوری(١٩٠ کم) لە شاری بەغدا و دەکەوێتە نێوان هەردوو شاری بەغدا و قرمسین، و بە شارێکی کۆنی مێژوویی دادەندرێت و خاوەن قەڵایەکی بەهێز بووە و بە ناوچە شاخاوییە پڕ بەفرەکانی و بە هەنجیرە تام خۆشەکانی بەناوبانگە (الیعقوبی، ١٩١٨، ٣٧/٢؛ أبی الفداء، ١٨٤٠، ٣٠٧/١؛ البدلیسی٢٠٠٦، ٣٨).

٢٣_ یەکێکە لە شارەکانی هەرێمی چیا و لە سەرچاوەکاندا بە زۆر ناو هاتووە وەک کرمنشاە _ باختران_ کرمانشاە)، و دەکەوێتە نێوان حلوان و همدان و ڕێی حاجییانیماڵی خوا بەو شارەدا تێدەپەڕێت و بە شارێکی جوان و پڕ بەرهەم لەقەلەمدەدرێت، و ئەو شارە دەکەوێتنە سنووری وڵاتی ئێران (أبی دلف، ١٩٥٥، ١٤؛ أبی الفداء، ١٨٤٠، ٤١٣؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٤٥).

٢٤_ یەکێکە لە شارەکانی هەرێمی چیا و سەر بە شاری جرجانە (گرگانە) کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای ئێران و نزیکترین شوێن لێ (قصر اللصوصە)یە بە دووری (٧) فەرسەخ (٤٢یان٤٥)کم، و بە شوێنی زانایان بەناوبانگە و بە شارێکی پڕخێر و بەرکەت لەقەلەمدەدرا (مؤلف مجهول، ١٩٩٩، ١٠٨؛ابی الفداء، ١٨٤٠، ٤١٧).

٢٥_ کە بە (قصراللصوص)یش بە ناوبانگە و دەکەوێتە نێوان قرمسین و همدان نزیک اسد اباد و خاوەن قەڵایەکی پتەوە و بە درێژایی مێژوو چەندین دەستەڵاتدار حوکمیان تێدا کردووە (ابی الفداء، ٤١٥، ١٨٤٠).

٢٦_ بندیجن بە مەندەلیی ئێستا دەوترێت کە بە شارێکی کۆنی مێژوویی لەقەلەمدەدرێت و لە سەردەمی ئاشوورییەکان ئەم شارە هەبووە لە سەرەتادا بچووک بووە و دواتر گەشەی کردووە و ئەو شارە دەکەوێتە سنووری وڵاتی

عێراق (ابن خرداذبه، ١٨٨٩م، ٦)، بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە (مرعی، ٢٠٠٥، ٦٣؛ النقشبندی، ٢٠١١م، ٦٤).

٢٧_ بە (دقوقا و دقوقاء و داقوق و طاووق) و چەندین ناوی تر هاتووە و دەکەوێتە سنووری وڵاتی عێراقی ئێستا و دەکەوێتە نێوان شاری (بەغدا و هەولێر) و نزیکەی (٣٧ کم) لە شاری کەرکوک دوورە، مێژوونووسان لەگەڵ ناوی داقوق بە گرنگیەوە باسی ڕووباری داقوق دەکەن (ابن الاثیر، ١٩٨٧، ١٨٧/٨؛ لسترنج، ١٩٥٤، ١٢٠_١٢١؛ مرعی، ٢٠٠٥، ٦٨_٦٩).

٢٨_ بە بڕوای فرست مرعی هەمان قرە هنجیری ئێستایە و النقشبندیش بە (طوز خورماتووی ئێستا ناوی دەهێنێت (٣٤١، ٢٠٠٥؛ النقشبندی، ٢٠٥، ٢٠١١).

٢٩_ ابن خلدون بە بیزازشاە ناوی دەهێنێت و لە سەردەمی هێرشی (ابی الشوک) لە ساڵی(٤٣١ک) ئەو قەڵایە لە دەست أبو القاسم بن عیاض بووە (د. ت، ١٢٣٧)، و النقشبندیش لە باسی شوێنی قەڵاکەدا وای بۆدەچێت کە لە نزیک شارەزوور و زەڵم بێت و زیاتر ناوی قەڵاکە ناوێکی فارسییە کە النقشبندی لە پەراوێزی (١٠١لا٣٦١)دا بە وردی باسی ناوە فارسییەکەی دەکات (٢٠١١، ١٠١).

٣٠_ (ابن الاثیر) بە (دزدیلویە) ناوی دەهێنێت (١٩٨٧، ٢٧٨/٨)، و (ابن خلدونیش) بە دوربلونە ناوی دەهێنێت (د. ت، ١٢٣٨)، ئەم قەڵایە لە سەردەمی عەننازییەکان لە ژێر دەستەڵاتی میر سەرخابدا بووە و فرست مرعی لە مینوروسکی دەگوازێتەوە کە گوایە ((خاوەنی ئەم قەڵایە هۆزی دلون بوون کە نیشتەجێی نێوان شهربان و خانەقینن لە عێراق))(٣٨٣، ٢٠٠٥).

٣١_ بە خفتیذکانیش ناسراوە کە بریتی بوون لە دوو قەڵای پتەو و بەهێز لە سەر ڕێگای مەراغە و شارەزوور و بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە (النقشبندی، ٢٠١١، ٦٢، ٦١).

٣٢_ یەکێکە لە قەڵا بەهێزەکان کە دەکەوێتە سنووری باکووری ڕۆژهەڵاتی بەغدا بە دووری (٤٢ کم) و قەڵایەکی کۆنە کە پاشایانی فارس

سوودیان لێوەردەگرت (یاقوت الحموی، ١٩٧٧، ٣٧٥/١؛ مؤلف مجهول، ١١٧، ١٩٩٩؛أبی الفداء، ١٨٤٠، ٣٠١).

٣٣_ یەکێکە لە قەڵایەکانی کورد، کە بە هەردوو ناوی بلوار و بکورا هاتووە و دەکەوێتە سنووری کرماشانی ئێستا و لە ساڵی (٤٣٠ک) بووەتە شوێنی چاوتیبڕینی (ابی الفتح)، بەڵام بە هۆی هاوکاریی مهلهل بۆ خاوەنی قەڵاکە ابی الفتح شکستیهێنا لە داگیرکردنی ئەو قەڵایە (ابن الأثیر، ١٩٨٧، ٢٣٤/٨؛ ابن خلدون، د. ت، ٦٩٤/٤) محمد امین زکی باس لەوە دەکات کە قەڵاکە هی موهەلهەل بووە (١٢٨، ١٩٤٥).

٣٤_ بە مەلبەند و قەڵای هۆزی ماهکی دەوترێت کە هۆزێکی کوڕد بوون لە دەرەوەی شاری کرماشان دەژیان و دواتر توانیان دەستەڵاتێک بۆ خۆیان دابنێن کە بە حکومەتی ماهکی ناسرابوو(البدلیسی، ٢٠٠٦، ٤٠؛ النقشبندی، ٢٠١١، ٢٠٥).

٣٥___ ناوی (ابو الحسین احمد بن بویە) بوو کە بە یەکێک لە دامەزرێنەرانی بووەیهییەکان دادەندرێت و توانی لە ساڵی ٣٣٤ک بەغداد داگیربکات و خەلیفەش نازناوی معزالدولەی پێ بەخشی و بەم شێوەیە ماوەی چەندین ساڵ دەستەڵاتی بووەیهییەکانی لەدەستبوو(ابن الجوزی، ١٩٩٢، ١٤/ ١٨٣؛ آشتیانی، ١٣٨٦، ٩٦).

٣٦___ ((قوهی لە بنەڕەتدا وشەیەکی فارسییە لە وشەی کوهی وەرگیراوە کە بە مانای چیا دێ))(مرعی، ٢٠٠٥، ٣٦٧).

٣٧_ الامیر هندی بن سەعدی کە بە زەهمان بە اوبانگە خاوەنی شاری خانەقین و هاوپەیمانی بدر بن حەسنەوییە بوو کە دواتر لە زیندانی عەننازییەکان کۆچی دوایی کرد (الروزراوی، د. ت، ٣٣٩/٣ ؛ مرعی، ٣٤٧، ٢٠٠٥).

٣٨_ برای (ابی الشوک)ی عەننازی بووە و خاوەن قەڵای دزدیلویە بووە و ماوەیەکی زۆر لە ململنێدا بووە لەگەڵ برا و برازاکانی بۆ وەرگرتنی پۆستی

میرایەتی لە میرنشینی عەننازیدا (ابن الأثیر، ١٩٨٧، ٢٨٧/٨؛ ابن خلدون، د. ت، ١٢٣٨).

٣٩_ بڕوانە پەراوێزی ژمارە ٥ لە توێژینەوەکە.

٤٠_ لە دایکیەوە برای (طغرل بک) بوو و دوای ئەوەی لە چەندین شەڕی گەورە لەگەڵ ئەرطغرل سەرکەوتنی بەدەستهێنا وەک سەرکردەیەکی دیاری سەلجووقییەکان تەماشا دەکرا، بەڵام دوای ماوەیەک تایبەت لە ساڵی ٤٤١ک گرژی کەوتە نێوان ئەو و طغرل بە هۆی ئەوەی ابراهیم ئامادە نەبوو ئەو شوێنانەی کە لە ناوچەی هەرێمی چیا وەک شاری هەمەدان کە کەوتبوونە ژێر کۆنترۆڵی ڕادەستی طغرل بکات ئەمەش بووە هۆی دروستبوونی شەڕێکی گەورە کە لە ئاکامدا طغرل سەرکەوت بەسەر ابراهیم ینال و دوای ئەو ماوەیەش وەک دوو برا بەردەوامبوون لە برەودان بە دەستەڵاتی سەلجووقییەکان دژی دوژمنەکانیان، بەڵام جارێکی تر ابراهیم لە طغرل هەلگەڕایەوە بەڵام ئەوە دواجار بوو چونکە طغرل ئەوجارە لێیخۆشنەبوو و لە ناوی برد (ابن القلانسی، ١٩٨٣، ١٤٥/١؛ ابوالفداء، د. ت، ١٧٨/٢)

٤١_کوتا پاشا و مەلکی بووەیهییەکان بوو کە لە ساڵی ٤٤٧ک بە دەستی طغرل بەگی سەرکردەی سەلجووقییەکان لە بەغدا دەستگیرکرا. (ابن الجوزی، ٢٠١٣، ٤٩٢/١٨)

سەرچاوەكان

سەرچاوە ڕەسەنەكان بە زمانی كوردی

_ بدليسی:مير شەرەفخان، شەرەفنامە، و. ماموستا هەژار، دەزگای چاپ و بەلاو كردنەوەی ئاراس، هەولێر، چ٣(٢٠٠٦ز).

سەرچاوە ڕەسەنەكان بە زمانی عەرەبی

ابن الاثير:ابی الحسن علی بن ابی الكرم محمد بن محمدبن عبدالكريم الجزری(ت٦٣٠ هـ/١٢٣٣م).

_الكامل فی التاريخ، تح:عبداللة قازی، دارالكتب العلمية، بيروت(١٤٠٧هـ/١٩٨٧م).

الثعالبی: أبو منصور عبدالملك بن محمد بن اسماعيل الثعالبی النيسابوری(ت٤٠٩هـ/١٠٣٧م)

_خاص الخاص، تح: مأمون بن محيی الدين الجنان، دار الكتب العلميه، بيروت، لبنان، ط١ (١٤١٤هـ/١٩٩٤م).

ابن الجوزی: ابی الفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد(المتوفی ٥٩٧هـ/١٢٠٠م).

_المنتظم فی تاريخ الملوك و الامم، تح :محمد عبدالقادر عطا؛ مصطفی عبدالقادر عطا، دارالكتب العلميه، بيروت(١٤١٢هـ/١٩٩٢م).

ابن حوقل: ابی القاسم بن حوقل النصيبی(ت٣٧٧هـ/٩٨٧م).

_صورة الأرض، دار مكتبة الحياة، بيروت، (١٩٩٢م).

ابن خردانبه: أبي القاسم عبيدالله بن عبدالله (ت ٢٨٠هـ/٨٩٧م).

_ المسالک و الممالک، مطبعة بريل، ليدن(١٨٨٩م).

ابن خلدون:عبدالرحمن بن خلدون المغربى(التوفى٨٠٨هـ/١٠٤٩م).

_ التاريخ المسمى العبر و ديوان المبتداوالخبر، دارالكتب اللبنانى(بيت افكار الدوليه)، بيروت(١٩٧٧م).

ابى دلف: مسعر بن مهلهل الخزرجى(٩٥٢هـ).

_ الرسالة الثانية، أعتنى بنشرها: مينوروسكى، جامعة القاهرة(١٩٥٥م).

الدوادارى: ابى بكر بن عبدالله بن ابيک(ت٧٣٦هـ/١٣٣٥م).

_ كنز الدرر و جامع الغرر، تح: ادوارد بدين، بيروت، (١٤١٤هـ/١٩٩٤م).

الروذراوى: أبى شجاع محمد بن الحسين(ت٤٨٨هـ/١٠٩٥م).

_ ذيل تجارب الأمم، دار الكتاب العلميه، بيروت_ لبنان، ٦(٢٠٠٣م).

سبط ابن الجوزى: شمس الدين أبى المظفر يوسف بن قزاولى عبدالله(ت٦٥٤هـ/١٢٥٦م).

_ مرآة الزمان فى تواريخ الاعيان، تح: محمد بركات، الخروط(ريحاوى) . . .، دار الرساله العالميه، ط١ (١٤٣٤هـ/ ٢٠١٣م).

ابوالفداء:عمادالدين اسماعيل بن محمد(ت٧٣٢هـ/١٣٣١م).

_ تقويم البلدان، تح. ط: دينوماک كوكين، دار الطباعة السلطانية، باريس، جزء الثاني، ١٨٤٠م.

_ المختصر فى اخبار البشر، المطبعه الحسينيه المصريه، مصر، ج٢(د. ت).

القزوينى: يحيى بن عبداللطيف الحسينى(ت٨٨٥هـ/١٥٠٦م)

_ لب التواريخ، مؤسسه خاور، مطبعه يمينى(١٣١٤ش).

ابن القلانسى: حمزه بن اسد بن على بن محمد التميمى(ت٥٥٥هـ/١١٦٠م)

_ تاريخ دمشق، تح: د. سهيل رزكار، دار حسان، دمشق، ط١، (١٩٨٣م).

_ ابن كثير:أبى الفداء اسماعيل بن كثير(٧٧٤هـ/١٣٧٢م).

البدايه والنهايه، تح: ابراهيم الزيبق، ج الثانى عشر، دار ابن كثير، (دمشق، بيروت)(١٤٣٤هـ/ ٢٠١٠م).

المسعودى: أبي الحسن بن على بن الحسين بن على (٣٤٦ه/٩٥٧م).

_ مروج الذهب و معادن الجوهر, أعتنى به و راجعه: كمال حسن مرعي، المكتبة العصرية، ط الأولى، ٢(صيدا_ بيروت)(٢٠٠٥م).

مسكويه:ابو على احمد بن محمد بن يعقوب(٤٢١هـ/١٠٣٠م)

_ تجارب الامم، جزء الثانى عشر طبع مع كتاب العيون والحدائق, لندن، ١٨٦٩م، ج١-ج٢طبع مصر ١٩١٥م.

ابن الوردى: الشيخ زين الدين عمر (٧٤٩هـ/١٣٤٩م).

_ تاريخ ابن الوردى، ج٢، المطبعه الحيدريه، النجف(١٩٦٩م).

_ ياقوت الحموى:شهاب الدين ابي عبدالله ياقوت بن عبدالله الحموى البغدادى(ت٦٢٦هـ/١٢٢٨م).

معجم البلدان، نشر فستنفلد، (١٨٧٠م) .

اليعقوبى: أحمد بن ابى يعقوب بن واضح(ت٢٨٤هـ/٨٩٧م).

البلدان، المكتبه المرتضويه، مطبعه الحيدريه، (النجف، العراق)(١٣٣٧هـ/١٩١٨م).

سەرچاوە ڕەسەنەکان بە زمانی فارسی

ملک الشعراء: بهار(مؤلف مجهول)

مجمل التواريخ و القصص، مركز تحقيقات رايانەاى قائيمه اصفهان، (د. ت).

نيشابورى: خواجه امام ظهيرالدين(ت٥٨٢هـ/١١٨٦م).

سلجوقنامه، از نشريات گلاله خاور، چاپخانه خاور، تهران، ١٣٣٢ش.

ژێدەرەکان بە زمانی کوردی

_ ئەنوەر: کەیوان ئازاد، کوردستان و کورد لە سەدەکانی ناوەراست، چاپخانەی پەنجەرە، تاران (٢٠١٥ز).

_ رۆژبەیانی: محمد جمیل، مێژووی حەسنەویهی و عەییاری،، دار الحریه، العراق، (د. ت).

_ محەمەد: ئاکۆ بورهان، میرنشینە کوردییەکانی سەردەمی عەبباسی، خانەی چوارچرا، سلێمانی، چ١(٢٠١٨ز).

ژێدەرەکان بە زمانی عەرەبی(سەرچاوە نوێیەکان)

بيتر آن دوزى: رينهارت(ت١٣٠٠هـ/١٩٢١م).

_ تكمله المعاجم العربيه، نقله الى العربيه، محمد سليم النعيمى، وزاره الثقافه و الاعلام العراقيه، ط١(٢٠٠٠م).

_زكى:محمد امين، خلاصه تاريخ الكرد و الكردستان، تح: محمد على عەونى، مطبعه السعادة، مصر(١٣٦٤هـ/١٩٤٥م).

_ عثمان: محمد عبدالستار، المدينه الاسلاميه، عالم المعرفه، كويت(١٩٨٨م).

_لسترنج: كى، بلدان خلافه الشرقيه، نقله الى العربيه: بشير فرنسيس و كوركيس عواد، مطبعه الرابطة، بغداد(١٩٥٤م).

_ مرجونة: ابراهيم محمد على، تاريخ الأكراد(دراسه تاريخيه حضاريه فى ظل خلافة العباسية)، مؤسسه شباب الجامعه، اسكندريه(٢٠١٠ز).

_ مرعى: فرصت، الامارات الكرديه فى العصر العباسى الثانى (٣٥٠-٥١١هـ/٩٦٠-١١١٧م)، دار سپيرێز، دهوک، ط١، (٢٠٠٥ز).

_ النقشبندى: حسام الدين على غالب، الكرد فى لرستان الصغرى(الشماليه)و شهرزۆر خلال العصر الوسيط، بنكەى ژين، السليمانيه(٢٠١١ز).

ژێدەرەکان بە زمانی فارسی(سەرچاوە نۆێیەکان)

_ اشتيانى: عباس اقبال، تاريخ ايران پس از اسلام از صدور اسلام تا انقراض قاجاريه، نشر نامک، تهران(١٣٨٧ش).

نامە زانکوییەکان

_ رؤوف: نەوزاد خالد، ململانێ ناوخۆییەکانی ناو میرنشینە کوردییەکان لە سەدەی پێنجەمی کۆچی/یانزدەهەمی زایینیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاح الدین، هەولێر، ٢٠١٤ز.

_ مقلیه: نادیه بنت عبدالصمد بن عبدالکریم، اقلیما الری و الجبال فی العصر البویهی(٣٣٠_٤٢٠هـ/٩٤٢_١٠٢٩م)، ماجستر، جامعه ام القری(١٤٢٧هـ/٢٠٠٦م).

گۆڤار

_ الهاشمی: جلیله ناجی، الامارة الحسنویه فی الدینور و الشهرزۆر، مجله المجمع، مجلد الثالث، العدد الاول، مطبعة المجمع العلمی الکردی، بغداد، ١٩٧٥م.

ملخص البحث

السجون في الأمارة الحسنوية و العنازية(القرنين الرابع و الخامس الهجري/العاشر والحادى عشر الميلادي)

كانت الأوضاع الداخلية للخلافة العباسية(١٣٢_٦٥٦ه/٧٥٠_١٢٥٨م) فى بداية القرنين (الرابع و الخامس الهجرى/العاشر و الحادى عشر الميلادى),متردية بحيث أن سلطتها المركزية ضعفت يوم بعد آخر، مما أدى الى ظهور امارات شبة مستقله، منها الأمارتين الحسنوييه(٣٤٨_٤٠٦ه/٩٥٩_١٠١٥م)و العنازييه(٣٨١_٥١١ه/٩٩١_١١١٧م).

و عمل هاتين الأمارتين على تثبيت حكمهما داخليا و ذلك بمعاقبه المخالفين، وكانت أحد وسائل (المعافيه)، السجن، وكذلك للحفاظ على امارتيها من القوى الخارجية دخلنا في حروب معهم و كانت أهم نتائج تلك الحروب، وقوع أسرى من الطرفين، مما تطلب وضعهم فى السجون لحين الفصل في مصيرهم، هكذا يظهر انة لا توجد سلطة، الا و لها سجون، هذا من جانب و اذا أراد دراسة علمية شاملة عن تاريخ و حضارة أية سلطة لابد من التطرق الى هذه المؤسسة المهمة، و حسب اطلاع الباحث لا توجد دراسة حول ذلك، لأن أكثر الباحثين تطرقوا الى الجانب السياسي دون هذا الجانب، لذالك وقع اختيار الباحث على هذا الموضوع، علما بأن الحصول على معلومات دقيقة حوله، تتطلب الرجوع الى مصادر متنوعة.

تتطلب اتمام هذه الدراسة تقسيمها الى ملخص و اربعة مباحث و خاتمة.

تناول المبحث الأول، الجانب السياسي للأمارة الحسنوية. أما المبحث الثانى، فقد تناول السجون في الأمارة الحسنوية، والمبحث الثالث تطرق الى الجانب السياسي للأمارة العنازية، و المبحث الرابع، تتناول السجون في الأمارة العنازية.

و في الخاتمة، توصل الباحث الى النتائج المهمة التالية: بأنة هناك سجون مختلفة في هاتين الأمارتين، والسجناء كانو لأسباب مختلفة، فضلا عن ذالك كان معاملتهم و مصيرهم مختلف.

Abstract

The prisons in the Hasnawi and Annazi Emirates (In the forth and fifth A. H- The tenth and eleventh A. D)

The internal conditions of the Abbasid state were unstable, and every day the central authority was less powerful over its regions, and this led to the emergence of internal forces, each of whom established a power in the region under their control, including the emirate (Hasnawi and Annazi)

In order to reform society from those who violate the law, they punished them, and one of these punishments was imprisonment, and also when there were battles between them and the neighboring forces, there were prisoners whose fate was not determined, so they put them in prisons to determine their fate.

Here it becomes clear to us that all forces and authorities need prisons

And the information about an integrated civilization will not be if we do not touch on this institution. Many of the previous researches were interested in the political aspect and neglected this aspect. That is why I chose this topic for my research.

The research consists of four chapters

Abstract,

the first chapter is the political history of the Hasnawi emirate,

the second chapter is the prisons in the al-Hasnawi emirate,

the third chapter is the political history of the al-Anaziah emirate, the fourth chapter is the prisons in the al-Anaziah emirate.

Conclusion

We found that there were several types of prisons in these two emirates, and the reasons were different, and the treatment of them was different according to the circumstances.

Key words: Prince, Emirate, Hasnawi, Annazi, Prison, City .